

Eponímia mèdica catalana. Les febres de Barcelona

Josep-Eladi Baños, Elena Guardiola

Facultat de Medicina. Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya. Vic; Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Barcelona.

L'epònim

Febres de Barcelona. Denominació emprada per designar uns processos febrils aguts d'origen desconegut que foren caracteritzats a Barcelona durant el segle XIX i principis del segle XX. Encara que van ser vinculats majoritàriament a la brucel·losi, alguns autors també els associaren a formes atípiques de paludisme, tifus o tuberculosi. Mai existí una unanimitat sobre la seva etiologia i la seva desaparició, pocs anys després, va impedir una caracterització microbiològica adequada.

Consideracions terminològiques

Malgrat tota la polèmica que es comentarà en les seccions següents, sembla que les febres de Barcelona podien haver estat una forma més o menys atípica de l'entitat clínica coneguda com febre de Malta. Aquesta denominació va ser emprada durant molts anys per referir-se a la brucel·losi, un grup de malalties infeccioses zoonòtiques causades per bacteris del gènere *Brucella* que afecta els animals de granja, com vaques, cabres i porcs, entre d'altres, i també els éssers humans. La febre de Malta és la brucel·losi melitocòccica, un subtipus causat per la *Brucella melitensis*.

A més de febres de Barcelona i febre de Malta, la brucel·losi humana ha tingut múltiples denominacions, com febre remitent mediterrània, febre melitense, febre remitent simple, febre tifoide atípica, febre ondulant, febre recurrent, febre sudoral de Galarsi, febre napolitana, febre de Gibraltar, febre de Cartagena, febre sudoral al·lèrgica, *febris ondulants abortus*, septicèmia de Bruce, febre de Màlaga, febre de Toledo i febre de Xipre¹. En medicina veterinària, la brucel·losi pot ser deguda a la *Brucella abortus*, que causa avortament en nombroses espècies d'animals domèstics; en aquest cas se l'anomena malaltia de Bang, febre del Río Grande, avortament contagiós i avortament infecciós. Una altra forma de brucel·losi animal és

la deguda a la *Brucella suis*, que causa avortament en el bestiar porcí.

En els humans, la brucel·losi produeix una simptomatologia variada i inespecífica que es manifesta generalment com quadres febrils que eventualment poden donar lloc a afectacions greus². No té cap clínica específica, ni cap dada semiològica de presència diagnòstica obligada. El símptoma més freqüent és la febre aguda, que pot ser intermitent i ondulant, que pot acompanyar-se d'esgarri-fances, suors, artràlgies, malestar general, astènia i anorèxia. L'exploració física pot revelar la presència d'hepatomegàlia, esplenomegàlia i adenopaties¹.

Aspectes històrics

És especulatiu parlar de perquè es vinculà Barcelona a aquestes febres, que estaven probablement presents en molts països mediterranis. Potser la raó és que la ciutat tenia una llarga tradició d'infeccions. Durant segles, va estar tancada per diverses muralles; això originava una densitat important de la població, que afavoria la transmissibilitat de les malalties infeccioses. Aquesta situació encara empitjorava en ser un important port de mar i per la possibilitat que els mariners dels vaixells portessin malalties infeccioses que ràpidament s'estenien per una ciutat aglomerada. L'elevat grau d'insalubritat i la promiscuïtat social per la limitació d'espai als habitatges foren alguns dels motius que portaren a la supressió de les muralles, que començà el 1854 i acabà el 1881. Tot plegat donava a Barcelona una fama de ciutat amb nombroses malalties epidèmiques, una reputació que no agradava gens als seus habitants.

En una interessant revisió, Comulada³ afirmava l'any 1908 que: "No's pot negar que desde molt temps ha existit el concepte de que Barcelona es una població de no gayre bones condicions sanitàries. Aquí y fora d'aquí se manté, y tal vegada s'ha engrandit, la noció de que nostra gran ciutat es una urb perillosa per sa falta d'higiene. Recentment, de pocs anys ençà, s'ha reforçat aquell concepte desfavorable ab l'aparició de les suposades *febres de Barcelona*. L'idea de tals febres nasqué en el si de la classe mèdica d'aquesta ciutat, tantsols a títol de suposició, per la dificultat d'explicar l'etiologia y formular el diagnòstic de certs estats patològics, durant un període sanitari especial y segurament transitori."

Correspondència: Josep-Eladi Baños
Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya
Casa de Convalescència
C/ Dr. Junyent, 1
08005 Vic
Tel. 938 861 855
Adreça electrònica: josepeladi.banos@uvic.cat

En qualsevol cas, la fama de la insalubritat barcelonina venia de lluny. Alguns documents del segle XIX ja avançaven el tema de les febres. Així, unes ordenances de l'Ajuntament de Tarragona signades per l'alcalde Francisco Casas de Galli i datades el 17 d'agost de 1821 feien recomanacions davant les anomenades febres de Barcelona⁴: "La Junta Municipal de Sanidad de esta en Tarragona, en unión con el Ayuntamiento solicita precaver en lo posible todos los males, que las ocurrencias del día en Barcelona pueden ocasionar a la salud y tranquilidad de este Pueblo, en vista de los partes y noticias particulares que se le han presentado."

A la tesi de Narcís Torrent⁵ s'inclou un document anònim datat el 1848 amb el títol *Historia de las fiebres intermitentes observadas en la ciudad de Barcelona*. En aquest document, el seu autor esmentava que la bona situació de Barcelona i el bon clima facilitava l'aparició d'epidèmies i que aquestes podien arribar a augmentar el nombre de defuncions. Tot i així, assenyalava que parlar de les febres de Barcelona sense esmentar les del Principat, seria injust. En qualsevol cas, mostra com ja avançat el segle XIX es mantenia aquesta consideració sobre Barcelona i era fàcil implicar la ciutat en qualsevol tipus de febre no filiada que aparegués a Catalunya.

A les memòries del general Daniel Florence O'Leary⁶, militar i polític irlandès que va participar en la guerra d'independència de Veneçuela al costat de Simon Bolívar, es recull una carta de Mariano de Montilla, oficial de la Marina dirigida al ministre de la Guerra el 20 de gener de 1820 on escriu: "Verifiqué mi viaje, como anuncié a US. por mi oficio de 4 del corriente desde Margarita; pero con el disgusto de que los malos vientos retardaron mi llegada aquí y que las mismas fiebres de Barcelona, que me habían dejado, me atacaron con tanta fuerza el 9 á bordo, que me han puesto casi á la muerte, bien que ya parece ceden algo."

Encara més. En el pròleg *La obra médica y social de Vicente Mitjavila* de l'edició facsimil d'un llibre de toxicologia d'aquest autor publicat el 1791⁷, Corbella i Calbet assenyalen que Mitjavila ja parlava de les febres de Barcelona: "Sobre las enfermedades infecciosas, así la terapéutica de las de origen venéreo (1790), la contagiosidad de la epidemia de fiebres de Barcelona en 1794 y 1795 o el tratamiento de las que entonces se denominaban calenturas intermitentes, en la traducción de la obra de Brera."

Sembla que finalment les febres de Barcelona van desaparèixer tal com van arribar. Així, Bordás, en el seu discurs d'ingrés a la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona realitzat l'any 1950 recorda aquells temps de principis del segle XX⁸: "Fué por aquella época que muchos enfermos tenían febrículas con etiología ignorada. Podía llamarse la era de las décimas. Tan frecuentes eran que se les llamó 'fiebres de Barcelona'. Los médicos más

conspicuos se dedicaron con ahínco a buscar la causa de dichas fiebres cuyo nombre poco favorecía a nuestra ciudad ya que la tildaba de insalubre y peligrosa para el visitante y turista. Duró afortunadamente poco tiempo y la enfermedad desapareció sin poder saber si eran fiebres de Malta atenuadas o tuberculosis incipiente que con tratamientos de aire puro, alimentación nutritiva y reposo, se resolvían favorablemente."

Les febres de Barcelona

Les febres de Barcelona es definien com una malaltia febril, inespecífica i difícil d'encabir en les malalties infeccioses reconegudes a l'època. La temptació de fer una caracterització singular de la nova malaltia era inevitable i els metges de l'època ho intentaren repetidament. Tot i això, no és fàcil trobar articles que facin una anàlisi de diagnòstic diferencial sense anar més enllà del pensament

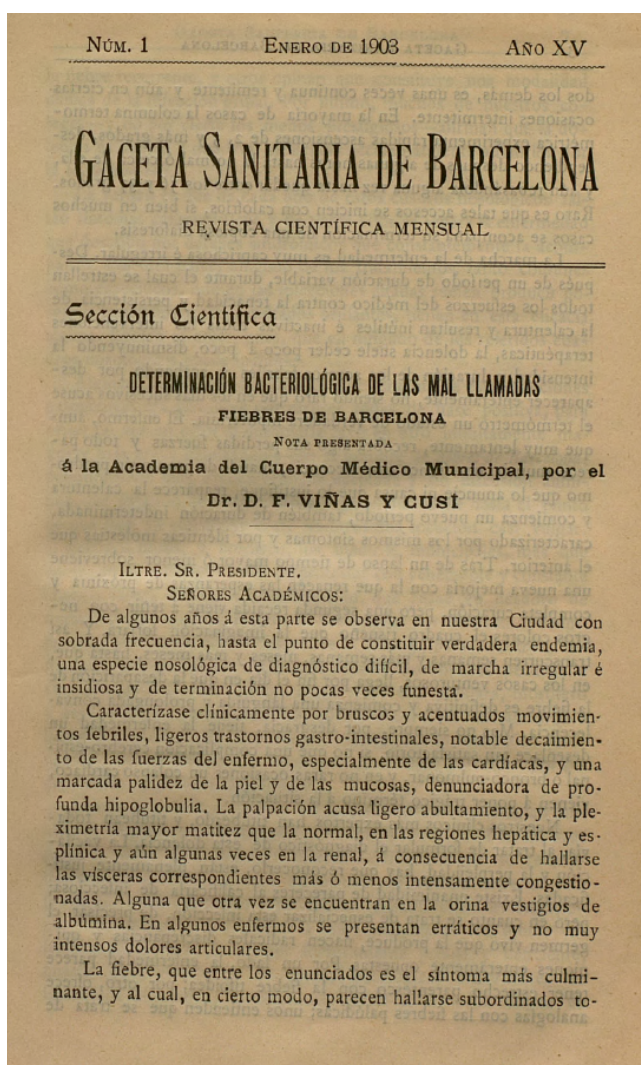

FIGURA 1. Portada de l'article publicat a *Gaceta Sanitaria de Barcelona* que recollia la presentació de Federico Viñas i Cusi el 20 de gener de 1903, on relacionava les febres de Barcelona amb la brucel·losi emprant resultats de laboratori⁹

apriorístic, sovint basat en l'àrea d'especialització de qui ho feia. Analitzarem algunes de les contribucions més significatives publicades a l'època d'aparició d'aquesta entitat clínica.

En una sessió científica de l'Academia del Cuerpo Médico Municipal feta el 20 de gener de 1903⁹ (Figura 1), Federico Viñas i Cusí va fer una descripció clínica de la malaltia, assenyalant que: “caracterízase clínicamente por bruscos y acentuados movimientos febriles, ligeros trastornos gastro-intestinales, notable decaimiento de las fuerzas del enfermo, especialmente de las cardíacas, y una marcada palidez de la piel y de las mucosas.” L'exploració era relativament anodina, llevat d'una certa matitat al fetge, la melsa i, de vegades, els ronyons. Respecte a la febre, la dada semiològica principal, assenyalava que: “La fiebre, que entre los enunciados es el síntoma más culminante, y al cual, en cierto modo, parecen hallarse subordinados todos los demás, es unas veces continua y remitente y aún en ciertas ocasiones intermitente. En la mayoría de casos la columna termométrica experimenta rápidas ascensiones de 2, 3 y más grados, descendiendo después de algunas horas hasta la normal ó cerca de ella.”

Viñas⁹ assenyalà també la variabilitat en l'evolució de la malaltia, de manera que hi havia episodis sense febre i d'altres on aquesta reapareixia de forma imprevista. L'evolució de la malaltia era a la curació, però no era estrany que pogués donar problemes neurològics, respiratoris o cardíacs que amenaçaven la vida del pacient. En aquesta situació, els metges tenien la creença unànime d'una causa infecciosa però l'etiologia precisa era motiu de debat. Així, per alguns es tractava d'una febre tifoide, per altres eren febres palúdiques i alguns ho atribuïen a una modalitat de la grip. Finalment, no pocs creien que la malaltia era deguda a una “letal virulencia accidentalmente adquirida por la *bacterium coli*.” Després de descartar argumentalment que cap d'elles tenia l'espectre semiològic que permetés confirmar la seva etiologia, Viñas⁹ protestava intensament contra la denominació febres de Barcelona que s'havia popularitzat: “Alguien, persuadido sin duda de que ninguna de estas filiaciones patogénicas era admisible por carecer todas de base positiva, para evitar tal vez un error al designarla cayó en otro infinitamente mayor y más grave bautizándola con el nombre de *fiebres de Barcelona*, denominación que, irreflexivamente aceptada y sin discusión admitida, fue pasando de boca en boca y generalizándose hasta el punto de que hoy ya constituye entre nosotros una locución casi vulgar.” A continuació, exposava els resultats de laboratori que descartaven la possibilitat que cap dels agents etiològics sospitosos fos la causa de la malaltia. Aleshores, per la similitud clínica, dirigia la seva atenció a la febre de Malta, patida pels soldats de la guarnició de l'illa i sovint confosa amb les febres tifoides i el paludisme. Ferran, aleshores director del Laboratori Microbiològic

Municipal, aconseguí cultius del *Micrococcus melitensis*, aïllat per Bruce a partir de les vísceres de les víctimes de la malaltia. Van créixer amb èxit al Laboratori i foren emprats per realitzar estudis d'aglutinació amb els sèrums dels pacients. Dels experiments realitzats, Viñas conclouia que “podemos sentar la afirmación de que el suero de un gran número de enfermos de nuestra ciudad, cuya dolencia se ha diagnosticado con el impropio nombre de fiebres de Barcelona, aglutina el micrococo melitense cultivado en caldo. Y como esta reacción tiene carácter específico y es propia y exclusiva de este microorganismo y, según Bruce demostró y han comprobado después muchos otros administradores, es dicho micrococo el que engendra la llamada fiebre mediterránea, no cabe dudar de que la nueva é insidiosa enfermedad que de algunos años á esta parte se observa en Barcelona es la auténtica y legítima *fiebre mediterránea*, conocida también con el nombre de *fiebre de Malta*.”

Malgrat aquestes clares evidències, els partidaris de la vinculació palúdica eren notables. Així, Andrés Martínez Vargas i Gustavo Pittaluga¹⁰ afirmaven: “Recientemente aquí, en Barcelona, hace unos cuatro años, cuando se renovó el pavimento de algunas rondas ó se abrieron grandes zanjas para la canalización del gas ó de los cables eléctricos, se dió en decir que gran número de infecciones observadas por aquel entonces debían considerarse como *fiebres de Barcelona*, de carácter palúdico, dependientes de ese movimiento de tierras, efecto de esa rutina histórica del *telurismo* en la malaria.” I continuaven: “La mayoría de los casos entraban de lleno en la forma que nuestro patriarca de la clínica, el profesor Robert, intituló '*infecciones agudas recidivantes*', etiqueta que vulgarizándose después se ha trocado en el nombre vago de '*fiebres de Barcelona*'”.

I reblaven finalment: “Nosotros podemos sentar por los hechos que el laboratorio nos ha mostrado que hay en semejantes infecciones un crecido tanto por ciento de paludismo en formas atípicas, algunas dominables fácilmente con la quinina, las menos, irreductibles por el alcaloide. ¿Hay que sumar a estas modalidades de infección malarica a otras clases de infecciones, v. gr.: la infección eberthiana atípica ó prolongada, la fiebre de Malta, la colibacilosis de repetición, etc., para llegar a la total solución de este informe monstruo nosotático? Solamente estudiando por la vía analítica experimental estos hechos clínicamente vagos é insolubles, se podrá contestar a semejante pregunta.” No obstant això, acabaven conclouent que: “Entre las infecciones que se observan en Barcelona y en pueblos de su comarca, señaladas con nombres más ó menos caprichosos, pero de etiología hasta hoy obscura, existen indudablemente ciertas modalidades de malaria.” Tot i així, en una nota a peu de pàgina els mateixos autors afirmaven: “Corre muy válida hoy la opinión médica de que las *fiebres de Barcelona* son *exclusivamente* infecciones del Mediter-

ráneo producidas por el micrococcus melitensis o bacteria de Bruce. Aparte el hecho de que nosotros demostramos en este trabajo que en estas formas de infección prolongada y ondulante hay abundancia de paludismo, es muy posible que la infección de Malta tenga su representación en dichos tipos; pero creemos que nadie actualmente lo ha demostrado científicamente. Por nuestra parte trabajamos en esta importante cuestión, que tanto interesa á la salud de nuestro pueblo, y á su tiempo publicaremos el resultado de nuestras investigaciones, sean positivas ó negativas, en lo que hace á la existencia de las fiebres de Malta en Barcelona.”

Cinc anys després, Comulada³ revisava de nou el tema de les febres de Barcelona. En feia una definició sindròmica com: “infeccions endo-digestives, sense caràcters diferenciats ni definits, més o menys febrils o apirètics, ab el ventre tancat uns y altres ab deyeccions freqüents, adoptant aspecte de catarro muco-membranós o de entero-colitis simple; malalties de les que no podem donarnos explicació, especialment de les que desentrotllen un curs inacabable sense caràcters bastants pera esser previst i pronosticat.” Intentava explicar la gènesi del nom assenyalant que, per aquells anys, havien tornat de les colònies espanyoles perdudes un nombre important d’individus que es van reunir a Barcelona. Molts d’ells estaven afectats de febres de causa desconeguda; això suposà un augment important del nombre de casos d’aquesta situació clínica, que passà al domini públic i els professionals mèdics van ser pressionats per trobar-ne una explicació. Així, l’any 1900 Bartomeu Robert ja va qualificar d’infeccions agudes recidivants una part d’aquestes febres i demanà la col·laboració dels bacteriòlegs per establir-ne la seva causa³. Aviat aparegueren com a hipòtesis els paludismes atípics i la febre de Malta.

L’article de Comulada³ incloïa un escrit de Pere Esquerdo en el qual exposava la seva opinió sobre les febres esmentades. Esquerdo rebutjava la identitat nosològica única de les febres de Barcelona, descartava la possibilitat que fossin una forma de paludisme o de brucel·losi i opinava que: “per ara no cap altra denominació pera dits processos que la infecció endodigestiva comú o tifoidea sense que siga possible avensar més en aquest terreny.” Tot i això, acabava dient que: “Com a conclusió, *les febres de Barcelona com a entitat morbosa no existeixen per mi*, y les febres que en Barcelona observém no corresponen a una causalitat hematogràfica ni en termes generals a infecció pel micrococcus melitensis. S’inclueixen entre dites febres processos produïts per l’estreptococ y’l bacil de Koch que no es possible definir en les primeres etapes de la malaltia y altres en que la febre se troba supeditada a infeccions cavitaries (vies biliars, urinaries, etc.)”

Anys més tard, Martínez Vargas¹¹ insistia: “*Infección gastro-intestinal subaguda, de repetición* – Aun sin ser esta

ocasió propicia para una crítica nosològica diré que esta afección es la que con frecuencia recibe el nombre de *fiebres de Barcelona*”, i més endavant afirmava que “Conste, también, que es una impropiedad llamar a esta afección fiebres de Barcelona, porque he visto procesos de esta clase en distintas poblaciones, especialmente en París”. Tot i així, Francesca de Bonnemaison i Verdaguer assenyalava en el seu escrit *Les febres de Barcelona* que “Si haguéssim de posar un qualificatiu a la Barcelona que va de l’any 1888 fins el 1918, és gairebé segur que diríem ‘la febrosa Barcelona’”¹².

L’interès sanitari per les febres seguí en els anys següents i aviat va intervenir la Mancomunitat de Catalunya, acabada de crear l’any 1914. Així, Ferran Sabaté recollia a la seva tesi doctoral¹³ una cita de Prat de la Riba sobre la creació de l’Institut d’Educació General, dissenyat per ell mateix i que fou la base de la millora educacional i sanitària de la institució, i que tornava a referir-se a les febres: “¿Permetrien per ventura els regidors de Barcelona, per exemple, que les cabres continuessin distribuïnt a domicili les febres de Malta, que, per la seva difusió entre nosaltres han estat també batejades febres de Barcelona?” L’any 1924, el Laboratori de Patologia Animal de la Mancomunitat de Catalunya va començar a realitzar accions de vacunació per evitar “l’agalàxia encomenadissa que de vegades s’acompanya en el primer període d’aquesta, de les febres de Barcelona en el bestiar cabrum.”¹⁴ (Figura 2).

Informació

= El Laboratori de Patologia animal de la Mancomunitat de Catalunya avisa a les comarques que crien bestiar de llana i cabrum, que molt aviat comensarà unes sèries de lliçons pràctiques per a iniciar els ramaders en la vacunació dels seus remats d’ovelles i cabres amb la nova vacuna preparada per M. Bridé, d’absoluta eficàcia per a prevenir l’agalàxia encomenadissa que de vegades s’acompanya en el primer període d’aquesta, de les febres de Barcelona en el bestiar cabrum.

FIGURA 2. Comunicació del Laboratori de Patologia Animal de la Mancomunitat de Catalunya sobre la vacunació de les cabres i les ovelles per prevenir les febres de Barcelona. Publicat a *La Comarca d’Olot* el 26 de gener de 1924¹⁴

FIGURA 3. Anuncis d'alguns tractaments per les febres de Barcelona. Imatge superior: *Esanofele*, un contraverí del mosquit, publicat a *Gaceta Sanitaria de Barcelona* (novembre de 1906)¹⁶. Imatge inferior: *Histogénico "Puig Jofré"*, publicat a *El Diluvio* (febrer de 1908)¹⁷.

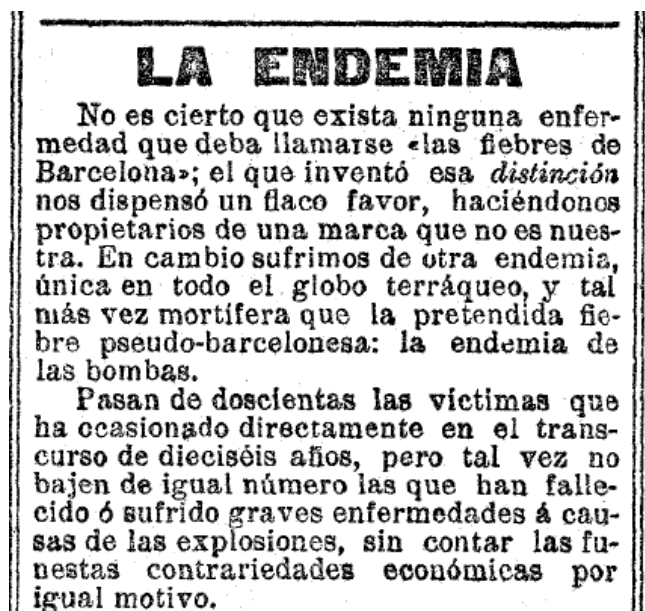

FIGURA 4. Inici de l'article "La endemia" publicat per Alfredo Opisso a *La Vanguardia* el 3 d'octubre de 1907 on es refereix a unes altres febres de Barcelona, les bombes²¹.

Guerrero i Sala, en la seva obra sobre el metge manresà Joan Soler i Cornet¹⁵, comentava que aquest metge defenia que les febres de Barcelona eren una forma atenuada de les de Malta. Proposava fer un diagnòstic diferencial amb la grip, les febres tifoides, la tuberculosi i el reumatisme agut. Proposava mesures d'aïllament i un tractament amb arseniat de sosa, així com donar les vacunes del Dr. Domènech, del Laboratori Municipal de Barcelona. El text esmentat pertany a l'obra de Soler *Topografia mèdica de Manresa*, publicada cap el 1933.

La repercussió social de les febres de Barcelona

Com era previsible, les febres tingueren una important repercussió a la ciutat, però també a Catalunya i Espanya. Mostra d'aquest interès fou la presència d'anuncis a la premsa especialitzada i generalista sobre articles i remeis per a tractar-les. Així, l'assumpció de la relació entre paludisme i febres de Barcelona va portar a la publicitat de remeis com *Esanofele*¹⁶, anunciat com: "Contraveneno de mosquito. Previene el paludismo y lo cura en todas sus formas. Curación radical de las fiebres de Barcelona" preparat per Alfredo Rolando (Figura 3).

L'any 1908 sortia a *El Diluvio*¹⁷ un anunci de *Histogénico "Puig Jofré"*, un "potentísimo acelerador de la nutrición" i eficaç per a anèmia, neurastènia, escrófula i "de indiscutible eficacia en las fiebres infecciosas agudas y en las llamadas fiebres de Barcelona" (Figura 3). Pel mateix temps, diversos diaris espanyols publicaven un anunci de l'*Emulsión Scott* que anava encapçalat per la frase¹⁸: "El sarampión, seguido de las fiebres de Barcelona, dejó a mi hijo Joaquín en un estado tan grave que no confiábamos salvarle. La Emulsión Scott le dio fuerza y bríos, y un gran apetito, y salvó a nuestro hijo." També l'homeopatia s'hi afegia¹⁹: "El Paludismo ó la Malaria (Fiebres de Barcelona) con todos sus aniquiladores síntomas de fiebres tercianas ó intermitentes se curan radicalmente con el Específico de Hahnemann contra el Paludismo." En un anunci de *La Vanguardia* de 1912²⁰ apareixia *Oxypathor*, un preparat provinent d'*Oxypatia* "el método científico moderno para curar la mayoría de las enfermedades, valiéndose del Oxígeno", d'origen nord-americà que, segons es deia: "cura radicalmente: reumatismo – artritis – riñones intestinos, y, en general todas las enfermedades originadas por intoxicación (envenenamiento de la sangre) ó difícil circulación. Sin rival para combatir con éxito seguro y rápidamente las Fiebres de Malta, conocidas por Fiebres de Barcelona."

Era tan gran el coneixement popular de les esmentades febres que no es trigà a emprar-les metafòricament per referir-se a la tensa situació política que es vivia a la ciutat en els primers anys del segle XX. Així, un article signat per Alfredo Opisso i publicat a *La Vanguardia* el 1907 sota el títol de *La endemia*²¹, afirmava que la veritable endèmia eren les bombes i no les febres (Figura 4).

El más famoso guardameta mundial de todos los tiempos

RICARDO ZAMORA: EL HOMBRE Y EL MITO

ESPAÑOL, BARCELONA Y REAL MADRID GOZARON DEL HONOR DE CONTAR CON SUS SERVICIOS

«El portero nace, luego se perfecciona. El delantero, si tiene facultades físicas, puede llegar a ser algo; el portero, si no tiene el «quid divinum», fracasa.» (Ricardo Zamora)

Ricardo Zamora Martínez nació en Barcelona el 21 de enero de 1901, en la calle Diputación, entre Casanova y Urgel. Su padre, Francisco Zamora, era un médico gaditano; su madre, Amparo Martínez, era valenciana. Tuvo dos hermanos, Amparo y Francisco, que fallecieron jóvenes. Siendo todavía muy niño, su familia se trasladó a la plaza Sepúlveda, de donde pasó al número 76 de la Ronda de San Antonio.

Ricardo dio las primeras patadas a pelotas de trapo liadas con cordeles en la plaza Sepúlveda. Algo mayor, el grupo que él capitaneaba hizo de la plaza Universidad su nuevo terreno de juego. Un día, cuando apenas contaba ocho años de edad, se hirió en un pie, silenciando el perenne, temeroso de la riña paterna. Pero la herida se infectó, inflamándosele el pie; asustado y sin poder contener los dolores, acudió a sus padres. Fue necesaria una rápida intervención quirúrgica para evitar una posible gangrena. Aunque la lesión le tuvo dos meses apartado del fútbol, no bastó para que renunciara a su deporte favorito. Ricardo fue hasta los diez años un niño delgaducha y enfermizo. Era muy alto para su edad, lo que acentuaba su aspecto de chiquillo enclenque. No se libró de ninguna de las enfermedades propias de la infancia. Incluso padeció las entonces terribles «fiebres de Barcelona». El doctor Zamora era el primer convencido de que su hijo podía caer tuberculoso. Por esta razón durante varios veranos se lo llevó a tomar las aguas sulfurosas de Tona.

Alumno del colegio de los Hermanos de San Vicente de Paul, Ricardo formó pronto parte del equipo infantil Stella, que más tarde se fusionaría con el Canigó. Siempre jugaba de delantero, porque todo su afán era correr y correr. Ese trotar por el campo era como un presagio.

con victoria española por 2-1. El gol del empate fue obra de Belausta, que exclamó con su vozarrón: «¡A pi!, Sabino, que los arrollo!», pidiéndole el balón. Veinticuatro horas después España ganaba a Italia por 2-0. Zamora fue expulsado a 11 minutos del final, por apropiarse una patada al delantero centro Brezzi, que le había hecho objeto de innumerables marrullerías ante la pasividad arbitral. Al vencer a Holanda por 3-1, España conquistó la medalla de plata; la de oro fue para Bélgica. Era el 6 de septiembre de 1920.

El triunfo exito español sorprendió a todos. Zamora fue designado como el mejor guardameta de la Olimpiada. S. M. el Rey Alfonso XIII acudió a recibir a la expedición a la estación de Atocha, donde se apiñaba una multitud delirante. El Rey saludó a cada uno de los jugadores. Al llegar junto a Zamora, le tomó del brazo y avanzando con él unos pasos le dijo: «Enhorabuena, Ricardo. Desde todos los ángulos y en todas las esferas se sirve a la patria. Tú le has servido bien en esta ocasión y yo te felicito».

nacional. El escenario fue Sevilla, donde se ganó a Portugal por 3-0. Al término del partido, unos adinerados «hinchas» de Ricardo le firmaron un contrato para jugar cuatro partidos amistosos, a razón de 5.000 pesetas cada uno.

En marzo de 1924 se empató a cero con Italia, en Milán. La selección española, que había ganado once de los tres partidos disputados hasta entonces, creyó ver en el «test» milanés una confirmación de su superioridad sobre Italia. La confianza iba a resultar fatal, porque dos meses después, el 25 de mayo, Italia venció a España por culpa de un desgraciado autogol de Vallana. Ese mínimo 1-0 bastó para apartar de los VIII Juegos Olímpicos.

Pese a que la desilusión fue enorme, los jugadores recobraron pronto la moral. Así vino una racha de nueve victorias consecutivas, cuatro en España y cinco en diversos escenarios europeos, la última de ellas en el estadio de Colombres, el 22 de mayo de 1927, donde nuestra selección se impuso a la francesa por 4-1. En este partido, a los cuatro minutos de la segunda parte, se lesionó Zamora, siendo sustituido por Vi-

lardi. Celia Gámez cantaba «Ma-má, ma-má, del-equipo-de- Zamora quiere ser...». Había anisés «Zamora» y pasodobles «Zamora».

Incluso protagonizó una película —«Por fin se casa Zamora!», rodada en 1927, bajo la dirección de Papin Fernández, y junto a la actriz Emilia Donay. El film, pese a su mediocridad, tuvo una buena acogida, como no podía ser menos tratándose del soltero más famoso y codiciado de España.

El Español también sacó provecho de la gran popularidad de su portero. En 1927 una expedición blanquiazul hizo una brillante gira por Sudamérica. La fama de Zamora era tal que le regalaron una villa al delantero Pedibane por ser el autor del primer gol encajado por Ricardo en dicha gira.

Josellito, con el que coincidió en el mismo departamento de un tren, le dijo: «Vosotros acabaréis con los toros», a la vista de la gente que se agolpaba en el andén para saludar a Ricardo.

Con el paso de los años la fama de Zamora tomó perfiles de leyenda. Cuando Lev Yachine —el extraordinario meta de la Unión Soviética— vino a Espe-

Ricardo fue hasta los diez años un niño delgaducha y enfermizo. Era muy alto para su edad, lo que acentuaba su aspecto de chiquillo enclenque. No se libró de ninguna de las enfermedades propias de la infancia. Incluso padeció las entonces terribles «fiebres de Barcelona». El doctor Zamora era el primer convencido de que su hijo podía caer tuberculoso. Por esta razón durante varios veranos se lo llevó a tomar las aguas sulfurosas de Tona.

FIGURA 5 Article sobre el famos porter de futbol Ricardo Zamora publicat asel 8 de setembre de 1978. En el tercer paràgraf, reproduït en la imatge inferior, s'esmenta que va patir les febres de Barcelona²⁶

Aquesta analogia política arribà també a Madrid. Així, el diari *La Acción* publicava el 1922 sota el títol “Hacen la propaganda electoral con las esquelas mortuorias”²², un comentari sobre les eleccions que se celebraven el dia següent i on recollia: “Queda por descontado el triunfo de los de la Lliga. En la mayoría de los árboles del ensanche han sido fijados pasquines, a guisa de esquelas mortuorias, que dicen: ‘Por lo mucho que Barcelona les debe recomienda a los electores del distrito cuarto que voten a los candidatos carlolligueros’. Firman la esquila el tifus y las fiebres de Barcelona”.

La malaltia afectà també personatges coneguts de l'època. Joan Miró va passar la malaltia²³ i ho explicà així: “Caí en un estado de crisis y agotamiento... una dolencia conocida con el nombre de fiebres de Barcelona, debía tratarse de una especie de tifoidea producida por las aguas de la ciudad.” Emmalaltí l'any 1911, mentre treballava en una adrogueria prop del Parc de la Ciutadella a l'acabar els estudis de comerç.

També sembla que Joan Maragall les va patir i que van ser causa de la seva mort l'any 1911. No obstant això, hi ha dubtes. Així, Gabriel Maragall escrivia²⁴: “Els diagnòstics mèdics titubejants, insegurs, s'acordarien o es decantarien per unes ‘fiebres de Malta’ o ‘fiebres de Barcelona’. Tanmateix, foren unes febres ben estranyes, perquè el procés fou molt llarg i la febre no es presentà fins el final”. La seva filla

Helena, però, confirmà que Joan Margall havia mort de febres de Malta²⁵.

També el conegut futbolista Ricardo Zamora va contraure les febres de Barcelona. Així ho recollia *La Vanguardia* molts anys després²⁶: “Ricardo fue hasta los diez años un niño delgaducha y enfermizo. Era muy alto para su edad, lo que acentuaba su aspecto de chiquillo enclenque. No se libró de ninguna de las enfermedades propias de la infancia. Incluso padeció las entonces terribles ‘fiebres de Barcelona’. El doctor Zamora era el primer convencido de que su hijo podía caer tuberculoso. Por esta razón durante varios veranos se lo llevó a tomar las aguas sulfurosas de Tona.” (Figura 5).

Inevitablement, les febres també van arribar als setmanaris humorístics. Així, *El Borinot*, una revista satírica nascuda a finals de 1923 amb un objectiu clarament crític contra la dictadura de Primo de Rivera iniciada poc abans, va dedicar una contraportada a les febres de Barcelona l'any següent²⁷ (Figura 6).

Finalment, a la cultura popular catalana també hi va haver lloc per a aquestes febres. Així, Joan Amades, en el seu recull d'oracions i refranys publicat l'any 1935²⁸, aconsellava la següent fórmula per combatre les febres palúdiques o mal de Barcelona:

FIGURA 5. Contraportada de la revista humorística *El Borinot* corresponent al 28 de febrer de 1924 on esmenta les febres de Barcelona i la Granvia làctea, en referència a la vinculació entre la llet de les cabres i la malaltia²⁷

“Sant Pere i Sant Martí
jo no faig sinó patir
per males febres que m’han entrades,
febres molt desesperades.
Si m’han entrat de dia,
que em curi la Verge Maria;
si m’han entrat de nit,
que em curi sant Bernadí;
la creu de Sant Pere
que em valgui per darrere;
la creu de Sant Joan,
que em valgui per davant;
la creu de nostre senyor,
que em valgui pel cantó.
Que tot això sigui veritat
con Jesús és nat,
Jesús és mort,
Jesús és crucificat,
Jesús és ressuscitat.
Tot això és tan veritat
Com que la Santíssima Trinitat
Em farà curar les febres ben aviat. Amén.”

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Generalitat de Catalunya. Departament de Treball i Indústria. Direcció General de Relacions Laborals. Fulls d'informació monogràfics 18. Brucel·losi. Consultable a: <https://treball.gencat.cat/>

- web/.content/09_-seguretat_i_salut_laboral/publicacions/imatges/doc_17365583_1.pdf. Accés el 31 de desembre de 2022.
2. Diccionari enciclopèdic de Medicina. Consultable a: <http://www.medic.cat/>. Accés el 31 de desembre de 2022.
3. Comulada B. Les febres de Barcelona. *Anal. de Medicina*. 1908;2899:661-72.
4. Casas de Galli F. Ordenances de l'Ajuntament de Tarragona. 17 d'agost de 1821. Referència de llibreria 017084.
5. Torrent N. Cartografia, pràctiques mèdiques i respostes socials a l'entorn del paludisme: Catalunya, segle XIX. Tesis doctoral. Girona: Universitat de Girona; 2017. p. 209 i ss.
6. Carta de Mariano Montilla de enero de 1819. A: Memorias del general O'Leary publicadas por su hijo Simon B O'Leary por orden del gobierno de Venezuela y bajo los auspicios de su Presidente. Caracas: Imprenta de la Gaceta Oficial; 1881. p. 36-8.
7. Corbella J, Calbet i Camarasa JM. La obra mèdica y social de Vicente Mitjavila. Pròleg de l'edició facsimil de: Mitjavila V. De los daños que causan al cuerpo humano las preparaciones de plomo, ya administradas como medicina, ya mezcladas fraudulentamente con los alimentos de primera necesidad, se da un medio facil, é inteligible á toda clase de gentes, para saber si el vino, pan &c. están adulterados con plomo. Compendio de policia medica. Barcelona: Por Manuel Texéro; 1791. p. XIII-XIV.
8. Bordás Salellas F. Estampas de la Oftalmología barcelonesa en los primeros años del siglo XX (1900-1905) (Remembranzas juveniles). Tarragona: Imprenta F. Sugrañes; 1950. p. 108.
9. Viñas y Cusí F. Determinación bacteriológica de las mal llamadas febres de Barcelona. *Gaceta Sanitaria de Barcelona*. 1903;15(1):5-13.
10. Martínez Vargas A, Pittaluga G. El paludismo en Cataluña. Investigaciones sobre las formas parasitarias del paludismo endémico en la provincia de Barcelona. A: Pittaluga G (ed.). Investigaciones y estudios sobre el paludismo en España (1901-1903). Barcelona: Tipografía la Académica; 1903. p. 123-54.
11. Martínez Vargas A. Tratado de Pediatría. Barcelona: J. Vives; 1915. p. 905-6.
12. Bonnemaison de Verdaguer F. Les febres de Barcelona. A: Llates R (ed.). Francesca Bonnemaison de Verdaguer i la seva obra. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana; 1972. p. 26-34.
13. Sabaté F. Política sanitària i social de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1924). Tesis doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona; 1992. p. 351.
14. Anònim. El Llamp, 31 de gener de 1924. p. 2; Anònim. La Comarca d'Olot. 26 de gener de 1924. p. 41.
15. Guerrero i Sala L. La darrera topografia mèdica de Manresa. Una obra inèdita del Dr. Joan Soler i Cornet (1895-1971). *Gimbernat*. 2012;57:201-24.
16. Esanofele. *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, novembre de 1906.
17. Histogénico Puig Jofré. El Diluvio, 8 de febrer de 1908. p. 95.
18. Emulsión Scott. La Correspondencia de España, 18 d'octubre de 1907. p. 3; El Correo Español, 3 de desembre de 1907. p. 3; El Globo, 3 de desembre de 1907. p. 3; La Vanguardia, 15 d'octubre de 1907. p. 5.
19. La homeopatia. La Vanguardia, 18 d'octubre de 1908. p. 9.
20. Oxypathor. La Vanguardia, 13 de juny de 1912. p. 13.
21. Opisso A. La endemia. La Vanguardia, 3 de febrer de 1907. p. 6.
22. Anònim. En provincias. Hacen la propaganda electoral con esquelas mortuorias. La Acción. Diario de la Noche, 4 de febrer de 1922. p. 5.
23. Fernández de Castro A. La masía. Un Miró para Mrs. Hemingway. València: Publicacions de la Universitat de València, 2015.
24. Maragall G. Joan Maragall: esbós biogràfic. Barcelona: Edicions 62; 1988. p. 186.
25. Corredor JM. Joan Maragall. Barcelona: Aedos, 1960. p. 88-9.
26. Armengol A. Ricardo Zamora: el hombre y el mito. La Vanguardia, 8 de setembre de 1978. p. 22.
27. El Borinot. Semanari d'humor. 28 de febrer de 1924;2(14):Contraportada.
28. Amades J. Oracioner i refranyer mèdics. Barcelona: Ed. Neotípica; 1935.